

PROPAGANDA POLSKI LUDOWEJ

MATERIAŁY DLA NAUCZYCIELA

ŁÓDŹ 2007

Wprowadzenie, słownik pojęć: Paweł Kowalski
Biogramy: Artur Ossowski
Schemat instytucji propagandowych i cenzury: Grzegorz Nawrot
Wybór i opracowanie materiałów: Paweł Kowalski, Izabella Modzelewska-Rysak, Grzegorz Nawrot, Artur Ossowski, Leszek Rysak
Scenariusze lekcji: Paweł Kowalski, Grzegorz Nawrot, Artur Ossowski
Konsultacja dydaktyczna: Leszek Rysak
Redakcja: Sylwia Dorcz
Projekt graficzny: Krzysztof Findziński
Redakcja techniczna: Andrzej Broniak
Skład: Firma Dywiz Łódź
Druk: Drukarnia Gutenberg , Łódź, ul. Lodowa 106a

Plakat na okładce *Materiałów dla ucznia*: Eryk Lipiński, „Słuchał, słuchał bibisy, aż mu spuchła łepetyna”, pochodzi ze zbiorów Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi; zdjęcie na okładce *Materiałów dla nauczyciela*: wiec poparcia dla polityki partii, zorganizowany w Szczecinie po protestach robotniczych w czerwcu 1976 r. (fot. PAP), pochodzi ze zbiorów Archiwum Dokumentacji Mechanicznej; zdjęcie na okładce teczki: wiec poparcia dla polityki partii w Kielcach, w czasie tzw. wydarzeń marcowych 1968 r. (fot. PAP), pochodzi ze zbiorów Archiwum Dokumentacji Mechanicznej.

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej
Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

ISBN 978-83-60464-58-8

SPIS TREŚCI

Omówienie zawartości pakietu	4
Scenariusze lekcji	5
Jak można ćwiczyć umiejętności uczniów związane z krytyką źródła historycznego	12
Przykładowe ćwiczenia do pracy ze źródłami ikonograficznymi	17
Przykładowe tematy esejów	19
Bibliografia dla nauczyciela	20

OMÓWIENIE ZAWARTOŚCI PAKIETU

Oddziałowe Biuro Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi oddaje w Państwa ręce tekę edukacyjną *Propaganda Polski Ludowej*. Celem autorów wydawnictwa było zebranie tekstów źródłowych i materiałów ikonograficznych reprezentatywnych dla propagandy Polski Ludowej w różnych okresach jej funkcjonowania. Uważamy, że przybliżenie tzw. frontu walki ideologicznej w państwie komunistycznym jest ważne dla zrozumienia zasad funkcjonowania państwa totalitarnego i sposobów zniewolenia przez nie społeczeństwa. Działania podejmowane w tej dziedzinie przez władze komunistyczne miały szeroki i różnorodny charakter. Obowiązek realizacji tych zadań spoczywał na wszystkich instytucjach rządowych i partyjnych. Jak zauważył Łukasz Kamiński: „*Nie było bowiem chyba w PRL instytucji lub organizacji (poza Kościołami i grupami opozycyjnymi), które choćby w niewielkim stopniu nie uczestniczyły w realizowaniu propagandy PZPR.*” Nadzorował je pion ideologiczno-propagandowy KC PZPR, który ulegał licznym przekształceniom organizacyjnym, i jego agendy terenowe, a także sekretarze KC. W sytuacji, gdy prawie każdy przejaw życia miał podtekst polityczny, narzędziami indoktrynacji stały się: edukacja, sztuka, nauka, sport, a jej polem działania: szkoły, uniwersytety, teatry, galerie, stadiony itp.

Zamieszczone w tece edukacyjnej materiały prezentują różne typy i formy propagandy: propagandę funkcjonującą w sferze słowa oraz propagandę wizualną, propagandę sukcesu i propagandę piętnującą wrogów socjalistycznego państwa.

Teka edukacyjna składa się z materiałów i pomocy edukacyjnych, które z powodzeniem można wykorzystać na lekcjach języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie. Będą one pomocne przy realizacji tematów z zakresu teorii języka, roli mediów w społeczeństwie, a także historii Polski Ludowej i dziejów dwudziestowiecznego totalitaryzmu.

Na dołączonej do niniejszej publikacji płycie znajdują Państwo *Galerię propagandy*, zawierającą bogaty wybór propagandy wizualnej wraz z komentarzem historycznym oraz teksty źródłowe zamieszczone w zeszycie dla ucznia.

SCENARIUSZE LEKCJI HISTORII DLA UCZNIÓW SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

Lekcja pierwsza

ARTUR OSSOWSKI

„Osły i karły” – metody propagandowe aparatu komunistycznego w walce z opozycją polityczną i zbrojnym podziemiem niepodległościowym

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien umieć:

- przedstawić znaczenie zbrojnych formacji niepodległościowych dla istnienia Polskiego Państwa Podziemnego,
- wyjaśnić przyczyny pozostania części żołnierzy AK i NSZ w podziemiu po zakończeniu drugiej wojny światowej,
- wskazać rolę PSL w referendum i wyborach do Sejmu Ustawodawczego RP,
- omówić metody propagandowe władz komunistycznych wobec opozycji politycznej i zbrojnego podziemia.

Kluczowe pojęcia

- Polskie Państwo Podziemne, Armia Krajowa, Narodowe Siły Zbrojne, podziemie antykomunistyczne, reakcja, amnestia, bandy, cenzura, propaganda, Urząd Bezpieczeństwa Publicznego;
- Polskie Stronnictwo Ludowe, Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, Polska Partia Robotnicza, referendum, Blok Demokratyczny, wybory do Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej, reforma rolna, kułak.

Metody i formy pracy

- praca w grupach,
- dyskusja,
- praca ze źródłem.

Środki dydaktyczne

- wprowadzenie,
- teksty źródłowe,
- biogramy,
- satyry z gazet i czasopism,
- plakaty propagandowe,
- fotografie,
- schematy funkcjonowania komunistycznego aparatu propagandy i cenzury.

Czas realizacji

- 1 godzina lekcyjna (45 minut).

Przebieg lekcji

1. Nauczyciel prosi uczniów o omówienie sytuacji w Polsce w latach 1944–1947 lub przeprowadza krótki wykład. W wypowiedziach uczniów powinny znaleźć się informacje o: rozwiązaniu AK, konferencji w Jalcie i Poczdamie, roli sowieckich sił bezpieczeństwa w aresztowaniu przywódców PPP, terrorze UBP i NKWD w Polsce, powstaniu TRJN, powołaniu przez Stanisława Mikołajczyka PSL, referendum 1946 r. i wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r.
2. Nauczyciel informuje, że celem lekcji będzie poznawanie mechanizmów działania propagandy komunistycznej wobec opozycji politycznej i zbrojnego podziemia.
3. Nauczyciel dzieli klasę na cztery grupy.

Grupie pierwszej nauczyciel rozdaje biogramy: Włodzimierza Zakrzewskiego i Jerzego Zaruby oraz materiał dodatkowy w postaci: tekstu źródłowego (nr 2, 3), satyry (płyta CD: Reakcyjne podziemie zbrojne: Jerzy Zaruba, *AK wychodzi z podziemia. Święto lasu*, „Szpilki” 1945, nr 29), plakatu (płyta CD: Reakcyjne podziemie zbrojne: Włodzimierz Zakrzewski, *Olbrzym i zapłuty karzeł reakcji*, 1945) oraz fotografii (płyta CD: Reakcyjne podziemie zbrojne: *Żołnierze KWP pod dowództwem sierż. Wiesława Janusiaka „Prawdźca” przed Komendą Amnestyjną w Radomsku*, marzec 1947).

Następnie nauczyciel prosi uczniów z pierwszej grupy o udzielenie odpowiedzi na pytania:

- a) jakie elementy graficzne oraz środki wizualne wykorzystywała propaganda komunistyczna, aby w oczach Polaków zohydzić żołnierzy AK?
- b) jakich określeń i porównań używała prasa reżimowa, szkalując żołnierzy podziemia niepodległościowego?
- c) w jakim celu władza komunistyczna ogłosiła amnestie wobec żołnierzy podziemia niepodległościowego?

Grupie drugiej nauczyciel rozdaje biogramy: Eryka Lipińskiego i Mieczysława Piotrowskiego oraz materiał dodatkowy w postaci: tekstu źródłowego (nr 7), satyry (płyta CD: Reakcyjne podziemie zbrojne: Eryk Lipiński, *Marzenia reakjonisty*, „Szpilki” 1945, nr 12) oraz plakatów (karta nr 4; płyta CD: „Ludowcy Mikołajczyka” – Wróg polityczny: Mieczysław Piotrowski, *PSL Nieee*, 1946).

Następnie nauczyciel prosi uczniów z drugiej grupy o udzielenie odpowiedzi na pytania:

- a) jakich określeń i porównań używała prasa reżimowa, szkalując działaczy PSL?
- b) co zarzucano Stanisławowi Mikołajczykowi i dlaczego łączono go z KWP?
- c) kim był przysłowiowy kułak, jak go zwalczano i dlaczego łączono go z PSL?

Grupie trzeciej nauczyciel rozdaje biogramy: Mieczysława Bermana i Władysława Daszewskiego oraz materiał dodatkowy w postaci tekstu źródłowego (nr 8), satyry (płyta CD: Reakcyjne podziemie zbrojne: Władysław Daszewski, *Kain i Abel*, „Szpilki” 1945, nr 17) oraz plakatu (płyta CD: Reakcyjne podziemie zbrojne: *Głosuj 3 razy tak!*, 1946).

Następnie nauczyciel prosi uczniów z trzeciej grupy o udzielenie odpowiedzi na pytania:

- a) przypomnij sobie, jakimi pytaniami w referendum 1946 r. posługiwali się działacze PPR; co możesz powiedzieć o sposobie ich sformułowania?
- b) jakie elementy graficzne oraz środki wizualne wykorzystywała propaganda komunistyczna, aby w oczach Polaków zohydzić żołnierzy NSZ?
- c) jak prawodawstwo Polski Ludowej karało żołnierzy podziemia niepodległościowego?

Grupie czwartej nauczyciel rozdaje biogramy: Michała Rossnera i Hanny Wierbłowskiej, schematy funkcjonowania komunistycznego aparatu cenzury oraz propagandy oraz fotografię (płyta CD: Reakcyjne podziemie zbrojne: *Funkcjonariusze PUBP w Turku*, 1945).

- Następnie nauczyciel prosi uczniów z czwartej grupy o udzielenie odpowiedzi na pytania:
- jak dobierano osoby do pracy w aparacie propagandowym Polski Ludowej?
 - czym była cenzura i propaganda oraz jak działały te instytucje?
 - przyjrzyj się funkcjonariuszom PUBP w Turku i wskaż wśród nich doradców radzieckich. Jaką rolę pełnili oni w organach polskiego aparatu bezpieczeństwa?
- Nauczyciel prosi przedstawicieli poszczególnych grup o zaprezentowanie wyników pracy. Uzupełnia również ewentualne braki w wypowiedziach uczniów.
 - Podsumowując lekcję, nauczyciel pyta uczniów, czy uważają za słuszną krytykę żołnierzy podziemia niepodległościowego oraz działaczy PSL przez władze komunistyczne.
 - W ramach pracy domowej nauczyciel poleca uczniom, aby zastanowili się nad językiem prasowym propagandy komunistycznej. Proponuje im, by swoje wnioski sformułowali na podstawie artykułów z gazet i czasopism, np. „Głosu Robotniczego” lub „Żołnierza Polski” z lat 1945–1947, i przedstawili je na piśmie.

Lekcja druga

PAWEŁ KOWALSKI

„Burzyciele porządku publicznego” – propagandowy obraz opozycji w prasie PRL drugiej połowy lat 70.

Motto

[...] *trzeba załodzi tych czterdziestu paru zakładów powiedzieć, jak my ich nienawidzimy, jacy to są lajdacy, jak oni swoim postępowaniem szkodzą krajowi. Uważam, że im więcej będzie słów bluźnierstwa pod ich adresem, a nawet jeśli zażądacie wyrzucenia z zakładów pracy elementów nieodpowiedzialnych – tym lepiej dla sprawy.*

(Fragment wypowiedzi I sekretarza KC PZPR, Edwarda Gierka, podczas telekonferencji z sekretarzami komitetów wojewódzkich – 26 czerwca 1976 r.)

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- znać pojęcia: cenzura, propaganda, propaganda sukcesu, kampania propagandowa, Komitet Obrony Robotników,
- umieć przedstawić przyczyny i formy protestów społeczeństwa polskiego przeciw polityce władz komunistycznych w drugiej połowie lat 70.,
- umieć omówić cechy charakterystyczne propagandy Polski Ludowej.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

Na wcześniejszej lekcji nauczyciel prosi kilku uczniów o przygotowanie informacji na temat przebiegu następujących wydarzeń: protesty robotnicze w czerwcu 1976 r. i represje władz, powstanie i działalność Komitetu Obrony Robotników, protest głodowy w kościele św. Marcina, zabój-

stwo Stanisława Pyjasa i „czarny marsz” w Krakowie, temat można kontynuować na lekcji wiedzy o społeczeństwie, poświęconej np. wolności słowa, roli mediów w państwach demokratycznych.

Metody i formy pracy

- wykład,
- praca w grupach,
- analiza tekstów źródłowych.

Środki dydaktyczne

- wprowadzenie,
- teksty źródłowe zamieszczone w pakiecie,
- słownik pojęć.

Czas realizacji

- 1 godzina lekcyjna (45 minut).

Przebieg lekcji

1. Nauczyciel informuje uczniów, że lekcja będzie dotyczyć protestów społecznych w Polsce, w drugiej połowie lat 70., gdy I sekretarzem KC PZPR był Edward Gierek oraz funkcjonowania propagandy w Polsce Ludowej. Uczniowie dowiedzą się, na przykładzie sposobu kształtowania negatywnego wizerunku protestujących przeciwko polityce władz na łamach ówczesnej prasy, w jaki sposób zakłamywano rzeczywistość i dezinformowano społeczeństwo. Krótko omawia funkcjonowanie propagandy w Polsce Ludowej, wyjaśnia pojęcia: propaganda, propaganda sukcesu, kampania propagandowa, cenzura.
2. Wyznaczeni na wcześniejszej lekcji uczniowie przedstawiają przebieg wydarzeń wymienionych w uwagach dotyczących prowadzenia lekcji.
3. Nauczyciel dzieli klasę na cztery grupy. Każda z nich otrzymuje jeden tekst źródłowy oraz kopię zdjęcia z karty nr 32, przedstawiającej uczestników wiecu poparcia dla partii (zdjęcie można także zaprezentować przy użyciu rzutnika).
4. Zadania do wykonania: na podstawie tekstu ustalcie, czego czytelnik mógł się dowiedzieć z ówczesnej prasy o: przyczynach protestów robotniczych w czerwcu 1976 r. (grupa I – tekst nr 36); działalności KOR (grupa II – tekst nr 41); przyczynach demonstracji studentów w Krakowie w maju 1977 (grupa III – tekst nr 38); podjęcia głodówki w kościele św. Marcina (grupa IV – tekst nr 40). Jakich określeń używają autorzy artykułów, pisząc o osobach związanych z omawianymi wydarzeniami; jakie intencje przypisują krytykowanym osobom i środowiskom?
5. Przedstawiciele poszczególnych grup prezentują wnioski z analizy tekstów źródłowych. Ważne jest, aby uczniowie dostrzegli w tekstach brak lub lakoniczność informacji o wydarzeniach, do których się odnoszą i umieli wyjaśnić, w jaki sposób propaganda kształtowała negatywny wizerunek osób i środowisk, uznanych przez władze za wrogie. Nauczyciel powinien zaakcentować istnienie w PRL monopolu informacji, który pozwalał władzom na odcinanie społeczeństwa od rzetelnych przekazów i manipulowanie faktami. Należy też wyjaśnić, że typowym wybiegiem propagandowym było minimalizowanie zasięgu protestów, deprecjonowanie intencji protestujących, oskarżanie o działanie na szkodę Polski, marginalizowanie znaczenia wydarzenia przez zestawianie go z osiągnięciami władzy, odgórne organizowanie wieców poparcia dla polityki władz. Warto również podkreślić, że omawiane na lekcji artykuły wyszły spod pióra dziennikarzy dyspozycyjnych wobec władz i że etyczna ocena ich postępowania nie może być rozciągana na całe środowisko dziennikarskie.
6. Praca domowa. Analizowany na lekcji problem może być impulsem do napisania wypracowania o różnicach w dostępie do informacji obywateli w państwach o ustrojach demokratycznych i niedemokratycznych, a także o roli propagandy. Jako inspirację można wykorzystać fragment książki Jana Nowaka-Jeziorańskiego *Wojna w eterze* o polityce informacyjno-propagandowej BBC (patrz: Materiał pomocniczy nr 3).

SCENARIUSZ LEKCJI WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE DLA UCZNIÓW SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

GRZEGORZ NAWROT

Reklama czy propaganda? Rola mediów w Polsce na podstawie wiadomości o epoce stalinowskiej i doświadczeń dzisiejszych

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- znać cechy charakterystyczne propagandy w państwie totalitarnym;
- rozróżniać typy i formy propagandy: propaganda werbalna, propaganda wizualna propaganda sukcesu, czarna propaganda, propaganda wojenna;
- rozumieć rolę i siłę mediów w kształtowaniu rzeczywistości w oparciu o doświadczenia Polski stalinowskiej;
- potrafić rozróżniać informacje i opinie;
- znać podstawowe pojęcia: propaganda, reklama, propaganda sukcesu, nowomowa, wojna ideologiczna.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

Na wcześniejszej lekcji nauczyciel zadaje pracę domową: *Podzielcie się w ramach klasy na cztery zespoły. Każdy z członków zespołu wyszuka w prasie, internecie, radiu lub telewizji przydzielony konkretny typ reklamy o charakterze: społecznym, ekonomicznym lub politycznym. Po zapoznaniu się z materiałem udzieli odpowiedzi na następujące pytania, których wynikiem będzie krótka prezentacja: a. w jakim typie mediów zamieszczono tę reklamę? b. jaka była treść reklamy? c. do kogo była ona skierowana? d. jakich metod werbalnych i pozawerbalnych użył autor, aby przekonać odbiorcę reklamy do swoich opinii? e. na jaki typ ludzkich zmysłów oddziaływał reklamodawca podczas prezentacji reklamy?*

Metody i formy pracy

praca z tekstem źródłowym,
praca w grupach,
pogadanka nauczająca,
prezentacja w formie metaplanu,
dyskusja.

Środki dydaktyczne

fragmenty opracowań,
teksty źródłowe,
materiały ikonograficzne,
słownik pojęć,
słownik biograficzny.

Czas realizacji

1 godzina lekcyjna (45 minut).

Przebieg lekcji

1. We wprowadzeniu nauczyciel krótko przypomina cechy państwa totalitarnego w oparciu o doświadczenia polskiego społeczeństwa w latach 1944–1956, wskazując na szereg akcji propagandowych inicjowanych w PRL.
2. Nauczyciel sprawdza pracę domową, którą zadał na poprzedniej lekcji (patrz: Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji).
3. Nauczyciel wspólnie z klasą definiuje pojęcie reklamy.

REKLAMA – rozpowszechnianie informacji o towarach, ich zaletach, wartości, miejscach i możliwościach nabycia, chwalenie kogoś, zalecanie czegoś przez prasę radio, telewizję.

Słownik języka polskiego PWN, M. Szymczak (red.), t. 3 (R–Ż), [hasło:] Reklama, Warszawa 1999, s. 37.

4. Nauczyciel dzieli klasę na cztery grupy, wyznacza zadania i rozdaje materiały do sporządzenia metaplanu.

METAPLAN	
PAŃSTWO TOTALITARNE	PAŃSTWO DEMOKRATYCZNE
Cechy propagandy	Cechy propagandy
A. B. C. D.	
Wykorzystywanie propagandy	Wykorzystywanie propagandy
OPRACOWANIE MATERIAŁU PROPAGANDOWEGO	
Autor/zleceniodawca	
Odbiorca	
Metody oddziaływania na odbiorcę A. B. C. D.	
Definicja propagandy –	

5. Praca w grupach

Zadania dla grup:

- a. Przeczytaj fragment opracowania nr 3 Jana Nowaka-Jeziorańskiego, *Wojna w eterze. Wspomnienia. t. 1, 1948–1956*, Kraków 1991.
- b. Wykorzystując tekst, odpowiedz na pytania i zapisz je w formie metaplanu:
 - jakie cechy charakterystyczne posiada propaganda państwa totalitarnego, na przykładzie Związku Sowieckiego?
 - jakie cechy charakteryzują propagandę państwa demokratycznego?
 - w jakich sytuacjach państwo demokratyczne używa propagandy?
 - w jakich sytuacjach państwo totalitarne używa propagandy?
- c. Przeczytaj teksty źródłowe lub obejrzyj materiał ikonograficzny i skonfrontuj z praktyką teoretyczne rozważania J. Nowaka-Jeziorańskiego, odpowiadając na pytania:
 - jakiego problemu społecznego lub politycznego dotyczy materiał propagandowy?
 - kto jest jego autorem i zleceniodawcą?
 - do kogo został skierowany?
 - jakich zabiegów w sferze werbalnej i wizualnej użyto, aby uzyskać jak najlepsze oddziaływanie na odbiorcę?
- d. Na podstawie pracy domowej oraz informacji z materiału pomocniczego i materiałów źródłowych spróbuj zdefiniować pojęcie propagandy.

Materiały źródłowe dla grup:

Grupa 1: opracowanie nr 3, tekst źródłowy nr 4;

Grupa 2: opracowanie nr 3 tekst źródłowy nr 14;

Grupa 3: opracowanie nr 3, materiał ikonograficzny karta nr 5;

Grupa 4: opracowanie nr 3, materiał ikonograficzny karta nr 8.

6. Prezentacja wyników prac grup. Teksty źródłowe i materiał ikonograficzny powinien być prezentowany w powiększeniu, np. z rzutnika pisma.
7. Dyskusja podsumowująca na temat możliwości manipulowania społeczeństwem przez propagandę, na przykładzie propagandy stalinowskiej. Uporządkowanie informacji co do typologii i technik propagandowych. Przypomnienie różnicy między propagandą a reklamą.
8. Praca domowa: *Obejrzyj w ciągu tygodnia cztery programy informacyjne i sporządź prywatny ranking ich wiarygodności. Za podstawowy miernik przyjmij zasadę rozdziału informacji od oceny. Uzasadnij pisemnie swoją opinię na ten temat.*

JAK MOŻNA ĆWICZYĆ UMIEJĘTNOŚCI UCZNIÓW ZWIĄZANE Z KRYTYKĄ ŹRÓDŁA HISTORYCZNEGO?

LESZEK RYSAK, IPN BEP

Umiejętność krytycznego analizowania źródeł historycznych jest podstawą pracy historyka. Podobnie wysoko oceniana jest ona jako jedna z umiejętności każdego ucznia, który ma kontakt z różnorodnymi tekstami kultury. W procesie dydaktycznym jednym z zadań szkoły jest wykształcenie umiejętności krytycznej analizy wszelkich informacji, które do ucznia docierają. Niewątpliwie nauczyciele historii z jednej strony są w sytuacji uprzywilejowanej, trudno bowiem wyobrazić sobie nauczanie tego przedmiotu bez konfrontowania uczniów ze źródłami, z drugiej strony – jest to ogromna odpowiedzialność, gdyż umiejętności związane z nauczaniem historii są wykorzystywane nie tylko podczas nauki szkolnej, ale także w życiu codziennym podczas kontaktu ze wszelkimi informacjami docierającymi do młodych ludzi.

Często zastanawiamy się, w jaki sposób najlepiej wykształcić u uczniów umiejętność i nawyk zadawania pytań związanych z krytyką źródeł. Chciałbym Państwu zaprezentować kilka ćwiczeń źródłowych, które mogą być użyteczne nie tylko przy korzystaniu z Teki Edukacyjnej IPN *Propaganda Polski Ludowej*, a które zostały sprawdzone w codziennej pracy w szkole oraz zweryfikowane podczas prowadzonych przeze mnie kursów dla nauczycieli. Ćwiczenia te przynosiły efekty, pomagając uczniom w aktywnym i krytycznym korzystaniu ze źródeł historycznych.

Przedstawione ćwiczenia najchętniej stosuję w odniesieniu do źródeł ikonograficznych (wynika to z charakteru mojej obecnej pracy dydaktycznej), ale można je oczywiście stosować w odniesieniu do wszystkich źródeł, a umiejętność zadawania pytań jest przydatna w wielu sytuacjach, nie tylko dydaktycznych. Posunę się nawet do stwierdzenia, że zadawanie pytań jest podstawowym sposobem poznawania otaczającego nas świata.

Pamiętajmy jednak, aby nie przeladować zajęć. Proponowane ćwiczenia postulowałbym realizować jako elementy lekcji, natomiast łącznie można na ich podstawie skonstruować zajęcia tylko w przypadku zablokowania godzin lekcyjnych (co najmniej zajęcia 90-minutowe).

Ćwiczenia w oparciu o jedno źródło historyczne¹

ĆWICZENIE 1

Cele ćwiczenia

1. Uczeń potrafi zadawać pytania do źródła,
2. Uczeń rozróżnia krytykę zewnętrzną i wewnętrzną źródła,
3. Uczeń analizuje znaczenie pytań zadawanych źródłu, potrafi wskazać najistotniejsze.

Metody i formy pracy

- praca w grupach,
- burza mózgów,
- analiza porównawcza.

¹ Proponuję tutaj skorzystanie ze źródeł umieszczonych na kartach związanych z „Reakcyjnym Podziemiem Zbrojnym” – np. plakat „Olbrym i zapluty karzeł reakcji” lub „Marzenia reakcjonisty”

Środki dydaktyczne

- źródło historyczne (tyle kopii ile grup),
- kartki do sporządzania notatek i pisaki (dla każdej grupy osobny zestaw),
- tablica (lub klipart) z pisakami.

Przebieg ćwiczenia

1. Nauczyciel dzieli uczniów na 4–6-osobowe grupy.
2. Każda grupa dostaje jedno (to samo!) źródło.
3. Każda grupa w ciągu 5–7 minut stara się sformułować wszystkie możliwe, jej zdaniem, pytania, jakie można zadać do źródła i spisuje je na kartce.
4. Każda grupa przedstawia swoje pytania. Pierwsza prezentująca grupa czyta wszystkie ułożone pytania, kolejne grupy prezentują pytania, które się nie powtarzają. Wyznaczony uczeń / przedstawiciel grupy / nauczyciel zapisuje je na tablicy.
[proponowana modyfikacja: przy małej liczbie uczniów w klasie cała grupa może zadawać pytania jednocześnie – uczniowie siadają w kole dyskusyjnym i po kolei, zgodnie z kierunkiem ruchu wskazówek zegara, zadają pytania, aż do chwili, kiedy żaden uczeń nie potrafi sformułować nowego (przeprowadzamy kolejne rundy pytań, każdy uczeń może włączyć się w kolejną rundę, jeśli wymyśli następne pytanie); każde pytanie jest zapisywane na tablicy przez wyznaczonego ucznia lub nauczyciela]
5. Nauczyciel krótko przypomina uczniom, co to jest krytyka zewnętrzna i krytyka wewnętrzna źródła.
6. Wszyscy uczniowie starają się określić, czy kolejne, zapisane wcześniej, pytania należy zakwalifikować do krytyki zewnętrznej czy wewnętrznej źródła.
[proponowana modyfikacja: kwalifikacji pytań do krytyki zewnętrznej i wewnętrznej źródła można dokonać najpierw w grupach, a potem sprawdzić na forum klasy]
7. Nauczyciel prosi grupy o deklarację (lub wskazuje), którą krytyką źródła, zewnętrzną czy wewnętrzną, chce się zająć. Teraz uczniowie w ciągu 5 minut starają się wybrać ze sformułowanego katalogu pytań 5 najistotniejszych, związanych z wybranym (przydzielonym) rodzajem krytyki źródła, uzgadniając jednocześnie uzasadnienie.
[proponowana modyfikacja: przy małej liczbie uczniów w klasie można ich podzielić na dwie grupy, każda zajmuje się innym rodzajem krytyki źródła]
8. Grupy prezentują wyniki – najpierw pytania związane z krytyką zewnętrzną źródła, następnie z wewnętrzną – uzasadniając wybór. Nauczyciel na bieżąco odnosi się do propozycji grup. Na tablicy zapisujemy wybory uczniów (zaznaczając odpowiednio kreską lub plusem wcześniej spisane pytania). Po prezentacji sprawdzamy, które pytania uzyskały najwięcej zaznaczeń – są one według uczniów pytaniami najistotniejszymi. Nauczyciel podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na znaczenie krytyki źródła oraz umiejętność zadawania pytań. Wskazuje jednocześnie wielość i różnorodność informacji, jakie można uzyskać poprzez uważne i dociekliwe „pytanie źródła”.
9. Na zakończenie można zadać uczniom pracę domową: *Zadaj po 3–5 najistotniejszych, Twoim zdaniem, pytań związanych z krytyką zewnętrzną i wewnętrzną wskazanego źródła historycznego.*

ĆWICZENIE 2**Cele ćwiczenia**

1. Uczeń potrafi zadawać pytania do źródła,
2. Uczeń rozróżnia krytykę zewnętrzną i wewnętrzną źródła,
3. Uczeń analizuje znaczenie pytań zadawanych źródłu, potrafi wskazać najistotniejsze.

Metody i formy pracy

- praca w grupach,
- burza mózgów,
- analiza porównawcza.

Środki dydaktyczne

- źródło historyczne (tyle kopii ile grup),
- kartki do sporządzania notatek i pisaki (dla każdej grupy osobny zestaw),
- tablica (lub klipart) z pisakami.

Przebieg ćwiczenia

1. Nauczyciel dzieli uczniów na 4–6-osobowe grupy.
2. Każda grupa dostaje jedno (to samo!) źródło.
3. Każda grupa w ciągu 5 minut stara się sformułować 3–5 najważniejszych, jej zdaniem, pytań związanych z krytyką zewnętrzną i wewnętrzną, jakie można zadać do źródła i spisuje je na kartce.
4. Każda grupa przedstawia swoje pytania. Pierwsza prezentująca grupa czyta wszystkie ułożone pytania, kolejne grupy prezentują pytania, które się nie powtarzają. Wyznaczony uczeń/przedstawiciel grupy/nauczyciel zapisuje je na tablicy.
5. Nauczyciel wraz z uczniami weryfikuje, czy kolejne, zapisane wcześniej, pytania właściwie zakwalifikowano do krytyki źródła zewnętrznej i wewnętrznej.
6. Teraz uczniowie w ciągu 5 minut starają się określić, które z zapisanych na tablicy pytań, związanych z danym rodzajem krytyki źródła, są najistotniejsze, a które najmniej istotne, uzgadniając jednocześnie uzasadnienie swojego stanowiska.
[proponowana modyfikacja: każda grupa może zajmować się danym rodzajem krytyki źródła]
7. Grupy prezentują wyniki – najpierw pytania związane z krytyką zewnętrzną źródła, następnie z wewnętrzną – uzasadniając wybór. Nauczyciel na bieżąco odnosi się do propozycji grup. Na tablicy zapisujemy wybory uczniów (zaznaczając odpowiednio kreską lub plusem wcześniej spisane pytania). Po prezentacji sprawdzamy, które pytanie uzyskało najwięcej zaznaczeń – jest ono według wyboru uczniów pytaniem najistotniejszym. Nauczyciel podsumowuje ćwiczenie zwracając uwagę na znaczenie krytyki źródła oraz umiejętność zadawania pytań. Wskazuje jednocześnie wielość i różnorodność informacji, jakie można uzyskać poprzez uważne i dociekliwe „pytanie źródła”. Wskazuje również wagę zagadnień, jakie mogą być istotne przy analizie źródła oraz różnorodne znaczenie źródła w zależności od „kąta patrzenia”.
8. Na zakończenie można zadać uczniom pracę domową: *Zadaj po 2–3 najistotniejsze, Twoim zdaniem, pytania związane z krytyką zewnętrzną i wewnętrzną wskazanego źródła historycznego. Uzasadnij swój wybór.*

Ćwiczenia w oparciu o zespół źródłowy²

(kilka źródeł ilustrujących dany proces historyczny)

ĆWICZENIE 3

Cele ćwiczenia

1. Uczeń potrafi zadawać pytania do źródeł tworzących zespół źródłowy,
2. Uczeń rozróżnia krytykę zewnętrzną i wewnętrzną źródła,
3. Uczeń analizuje znaczenie pytań zadawanych zespołowi źródłowemu, potrafi wskazać najistotniejsze.

Metody i formy pracy

- praca w grupach,
- burza mózgów,
- analiza porównawcza.

² Proponuję tutaj skorzystanie ze źródeł (plakatów i zdjęć) umieszczonych na kartach związanych z „Reakcyjnym Podziemnym Zbrojnym”.

Środki dydaktyczne

- źródło historyczne (tyle zestawów kopii ile grup),
- kartki do sporządzania notatek i pisaki (dla każdej grupy osobny zestaw),
- tablica (lub klipart) z pisakami.

Przebieg ćwiczenia

1. Nauczyciel dzieli uczniów na 4–6-osobowe grupy.
2. Każda grupa dostaje jeden (taki sam!) zestaw źródłowy, składający się z 3–5 źródeł.
3. Każda grupa w ciągu 10 minut stara się sformułować wszystkie możliwe, jej zdaniem, pytania, jakie można zadać zespołowi źródłowemu i spisuje je na kartce.
4. Każda grupa przedstawia swoje pytania. Pierwsza prezentująca grupa czyta wszystkie ułożone pytania, kolejne grupy prezentują pytania, które się nie powtarzają. Wyznaczony uczeń/przedstawiciel grupy/nauczyciel zapisuje je na tablicy.
[proponowana modyfikacja: przy małej liczbie uczniów w klasie cała grupa jednocześnie może zadawać pytania – uczniowie siadają w kole dyskusyjnym i po kolei, zgodnie z kierunkiem ruchu wskazówek zegara, zadają pytania, aż do chwili, kiedy żaden uczeń nie potrafi sformułować nowego (przeprowadzamy kolejne rundy pytań, każdy uczeń może włączyć się w kolejną rundę, jeśli wymyśli następne pytanie); każde pytanie jest zapisywane na tablicy przez wyznaczonego ucznia lub nauczyciela]
5. Nauczyciel krótko przypomina uczniom, co to jest krytyka zewnętrzna i krytyka wewnętrzna źródła oraz jakie problemy mogą się pojawić przy zespole źródłowym.
6. Wszyscy uczniowie starają się określić, czy kolejne zapisane wcześniej pytania należy zakwalifikować do krytyki źródła zewnętrznej, czy wewnętrznej.
7. Nauczyciel prosi grupy o deklarację (lub wskazuje), którą krytyką źródła, zewnętrzną czy wewnętrzną, chce się zająć. Teraz uczniowie w ciągu 5 minut starają się wybrać ze sformułowanego katalogu pytań 5 najistotniejszych, związanych z wybranym (przydzielonym) rodzajem krytyki źródła, uzgadniając jednocześnie uzasadnienie.
[proponowana modyfikacja: przy małej liczbie uczniów w klasie można ich podzielić na dwie grupy, każda zajmuje się innym rodzajem krytyki źródła]
8. Grupy prezentują wyniki – najpierw pytania związane z krytyką zewnętrzną zespołu źródłowego, następnie z wewnętrzną – uzasadniając wybór. Nauczyciel na bieżąco odnosi się do propozycji grup. Na tablicy zapisujemy wybory uczniów (zaznaczając odpowiednio kreską lub plusem wcześniej spisane pytania). Po prezentacji sprawdzamy, które pytania uzyskały najwięcej zaznaczeń – są one według uczniów pytaniami najistotniejszymi. Nauczyciel podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na znaczenie krytyki źródeł oraz umiejętność zadawania pytań. Wskazuje jednocześnie wielość i różnorodność informacji, jakie można uzyskać poprzez uważne i dociekliwe „pytanie źródła”.
9. Na zakończenie można zadać uczniom pracę domową: *Zadaj po 3–5 najistotniejszych, Twoim zdaniem, pytań związanych z krytyką zewnętrzną i wewnętrzną wskazanego zespołu źródeł historycznych.*

ĆWICZENIE 4**Cele ćwiczenia**

1. Uczeń rozróżnia krytykę zewnętrzną i wewnętrzną źródła,
2. Uczeń potrafi formułować pytania do źródła,
3. Uczeń potrafi analizować jednocześnie kilka źródeł historycznych tworzących zespół źródłowy,
4. Uczeń analizuje znaczenie pytań zadawanych źródłom, potrafi wskazać najistotniejsze.

Metody i formy pracy

- praca w grupach,
- burza mózgów,
- analiza porównawcza.

Środki dydaktyczne

- zespoły źródeł historycznych (tyle zestawów kopii, ile grup),
- kartki do sporządzania notatek i pisaki (dla każdej grupy osobny zestaw),
- tablica (lub klipart) z pisakami.

Przebieg ćwiczenia

1. Nauczyciel dzieli uczniów na 4–6-osobowe grupy.
2. Każda grupa dostaje jeden (taki sam!) zestaw źródeł.
3. Każda grupa w ciągu 5 minut stara się sformułować 3–5 najważniejszych, jej zdaniem, pytań związanych z krytyką zewnętrzną i wewnętrzną, jakie można zadać do źródła i spisuje je na kartce.
4. Każda grupa przedstawia swoje pytania. Pierwsza prezentująca grupa czyta wszystkie ułożone pytania, kolejne grupy prezentują pytania, które się nie powtarzają. Wyznaczony uczeń/przedstawiciel grupy/nauczyciel zapisuje je na tablicy.
5. Nauczyciel wraz z uczniami weryfikuje, czy kolejne, zapisane wcześniej, pytania właściwie zakwalifikowano do krytyki źródła zewnętrznej i wewnętrznej.
6. Teraz uczniowie w ciągu 5 minut starają się określić, które z zapisanych na tablicy pytań, związanych z danym rodzajem krytyki źródła, są najistotniejsze, a które najmniej istotne, uzgadniając jednocześnie uzasadnienie swojego stanowiska.
7. Grupy prezentują wyniki – najpierw pytania związane z krytyką zewnętrzną źródła, następnie z wewnętrzną – uzasadniając wybór. Nauczyciel na bieżąco odnosi się do propozycji grup. Na tablicy zapisujemy wybory uczniów (zaznaczając odpowiednio kreską lub plusem wcześniej spisane pytania). Po prezentacji sprawdzamy, które pytanie uzyskało najwięcej zaznaczeń – jest ono według uczniów pytaniem najistotniejszym. Nauczyciel podsumowuje ćwiczenie, zwracając uwagę na znaczenie krytyki źródła oraz umiejętność zadawania pytań. Wskazuje jednocześnie wielość i różnorodność informacji, jakie można uzyskać poprzez uważne i dociekliwe „pytanie źródła”. Jednocześnie wskazuje wagę zagadnień, jakie mogą być istotne przy analizie źródła oraz różnorodne znaczenie źródła w zależności od „kąta patrzenia”.
8. Na zakończenie można zadać uczniom pracę domową: *Zadaj po 1–2 najistotniejsze, Twoim zdaniem, pytania związane z krytyką zewnętrzną i wewnętrzną wskazanego zespołu źródeł historycznych. Uzasadnij swój wybór.*

PRZYKŁADOWE ĆWICZENIA DO PRACY ZE ŹRÓDŁAMI IKONOGRAFICZNYMI

Przyjrzyj się plakatom, zamieszczonym na kartach nr: 1, 4, 7, 8, 27–28:

1. Określ rodzaj źródła.
2. Do jakich wydarzeń w Polsce nawiązują plakaty propagandowe z pierwszej połowy lat 80.?
3. Na przykładzie plakatów propagandowych z lat 50. i 80. porównaj propagandę okresu stanu wojennego i okresu stalinowskiego w Polsce. Zwróć uwagę na formę wizualną i językową, wskaż podobieństwa i różnice.
4. Czy fragmenty przemówień propagandowych gen. Wojciecha Jaruzelskiego, zamieszczone na plakatach dotyczących USA i opozycji, można odnieść do rzeczywistych stosunków polsko-radzieckich? Wskaż te odniesienia.

Przyjrzyj się rysunkom satyrycznym, zamieszczonym na kartach nr: 8–11:

1. Określ rodzaj źródła.
2. Przy pomocy jakich symboli i haseł autorzy rysunków próbują skompromitować w oczach odbiorców przywódców polskiego państwa podziemnego i rządu polskiego w Londynie?
3. W podpisach rysunków i hasłach propagandowych odnajdź elementy nowomowy.
4. Jak wytłumaczysz agresywność propagandy komunistycznej lat 50. wobec emigracji i polskich rozgłośni radiowych na Zachodzie?

Przyjrzyj się rysunkom satyrycznym, zamieszczonym na kartach nr: 22–24:

1. Określ rodzaj źródła.
2. Czy prezentowane rysunki można uznać za antysemityczne? Uzasadnij odpowiedź.
3. Do jakich symboli i stereotypów odwołują się autorzy rysunków?
4. Jakie wydarzenia w Polsce i na świecie komentują?

Przyjrzyj się fotografiom, zamieszczonym na płycie CD: Reakcyjne podziemie zbrojne: *Funkcjonariusze PUBP w Turku, 1945; Żołnierze KWP pod dowództwem sierż. Wiesława Janusiaka „Prawdźica” przed Komendą Amnestyjną w Radomsku, marzec 1947:*

1. Określ rodzaj źródła.
2. Wskaż wśród funkcjonariuszy PUBP w Turku doradców radzieckich. Zastanów się, jaką rolę pełnili oni w organach polskiego aparatu bezpieczeństwa.
3. Odpowiedz, czym był i jakie zadania realizował Urząd Bezpieczeństwa Publicznego?
4. Scharakteryzuj wygląd żołnierzy KWP i wyjaśnij pojęcie *amnestia*.

Przyjrzyj się plakatom, zamieszczonym na płycie CD: Reakcyjne podziemie zbrojne: *Włodzimierz Zakrzewski, Olbrzym i zapluty karzeł reakcji, 1945; Głosuj 3 razy tak!, 1946:*

1. Określ rodzaj źródła.
2. Odpowiedz, z jakim wydarzeniem związany jest plakat „Głosuj 3 razy tak!” z 1946 r.
3. Jakie elementy graficzne oraz środki wizualne wykorzystywała propaganda komunistyczna, aby w oczach Polaków zozydzić żołnierzy AK i NSZ?
4. Czym w mniemaniu propagandy komunistycznej była reakcja?

Przyjrzyj się plakatom, zamieszczonym na kartach nr: 1–2:

1. Określ rodzaj źródła.
2. Odpowiedz, z jakim wydarzeniem związane są owe plakaty.

3. Przypomnij sobie, czy motyw „człowieka pracy” wyzyskiwanego przez „klasę posiadającą” nie był już wykorzystywany przez propagandzistów w okresie rewolucji francuskiej. Jaka symboliką się wówczas posługiwano?
4. Powiedz, kim według propagandy komunistycznej byli „ONI” i kogo reprezentować miał Blok Demokratyczny?

Przyjrzyj się plakatom, zamieszczonym na płycie CD: „Europa – podwórko imperialistów”: Karol Baraniecki, *Chorzy na Odrę*, 1955; Eryk Lipiński, *Zjednoczymy naród niemiecki w jednym obozie*, 1955; *Na pierwszy wasz znak – oni rzucą się i będą jej bronić*, 1954:

1. Określ rodzaj źródła.
2. W jaki sposób propaganda komunistyczna przedstawiała społeczeństwu polskiemu problem zjednoczenia Niemiec?
3. Do jakich symboli odwoływano się, krytykując projekt Armii Europejskiej?
4. Odnieś się do plakatu K. Baranieckiego, „*Chorzy na Odrę*” i zastanów się, co chciał wyrazić autor oraz do jakich kwestii politycznych się odwołał. Zwróć również uwagę na cztery postacie i zastanów się, dlaczego tak je przedstawiono?

PRZYKŁADOWE TEMATY ESEJÓW DLA UCZNIÓW SZKOŁY PONADGIMNAZJALNEJ

1. Autocenzura – dlaczego nie zawsze mówimy to, co myślimy?
2. Propaganda w społeczeństwach demokratycznych i niedemokratycznych – podobieństwa i różnice.
3. Czy stalinizm powrócił? Porównaj propagandę w Polsce w okresie stalinizmu oraz propagandę stanu wojennego na podstawie ówczesnej prasy oraz dostępnych na stronach internetowych plakatów i druków ulotnych.
4. Stereotypy myślenia o Polsce Ludowej, zakorzenione w świadomości społeczeństw przez propagandę lat 70. i 80. oraz ich wpływ na budowę społeczeństwa demokratycznego w Polsce lat 90.
5. „Realizm socjalistyczny” – propaganda czy nowa droga w rozwoju sztuki i literatury lat 40. i 50.
6. Unia Europejska i NATO w propagandzie Polski Ludowej.

BIBLIOGRAFIA DLA NAUCZYCIELA

- Aronson E., Pratkanis A., *Wiek propagandy. Używanie i nadużywanie perswazji na co dzień*, Warszawa 2005.
- Czyżniewski M., *Propaganda polityczna władzy ludowej w Polsce 1944–1956*, Toruń 2005.
- Głowiński M., *Nowomowa po polsku*, Warszawa 1991.
- Głowiński M., *Peereliada. Komentarze do słów 1976–1981*, Warszawa 1993.
- Główny Urząd Kontroli Prasy 1945–1949*, oprac. D. Nałęcz, Warszawa 1994.
- Jastrząb M., *Mozolna budowa absurdu. Działalność Wydziału Propagandy Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR w latach 1949–1953*, Warszawa 1999.
- Karpiński J., *Mowa do ludu. Szkice o języku polityki*, Warszawa 1989.
- Kosiński K., *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Warszawa 2000.
- Mazur M., *Propagandowy obraz świata. Polityczne kampanie prasowe w PRL 1956–1980*, Warszawa 2003.
- Mojsiewicz Cz., *Szkice z dziejów propagandy*, Poznań 2000.
- Orwell G., *Rok 1984*, Warszawa 2003.
- Oseka P., *Syjniści, inspiratorzy, wichrzyciele. Obraz wroga w propagandzie marca 1968*, Warszawa 1999
- Pawlicki A., *Kompletna szarość. Cenzura w latach 1965–1972. Instytucja i ludzie*, Warszawa 2001.
- Pokorna-Ignatowicz K., *Telewizja w systemie politycznym i medialnym PRL. Między polityką a widzami*, Kraków 2003.
- Propaganda PRL. *Wybrane problemy*, pod red. P. Semkowa, Seria „Konferencje IPN”, Gdańsk 2004
- Stoła D., *Kampania antysyjonistyczna*, Warszawa 2000.
- Thomson O., *Historia propagandy*, Warszawa 2001.
- Wtorkiewicz J., *Wojsko Polskie w akcji propagandowej i wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku*, Warszawa 2002.